

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Hirvonen, Helena

Title: Biologinen sosiaalisen mallina. Valintoja uuden hedelmöityshoitolain kentällä.

Year: 2007

Version:

Please cite the original version:

Hirvonen, H. (2007). Biologinen sosiaalisen mallina. Valintoja uuden hedelmöityshoitolain kentällä.. *Sociologia*, 44. vuosikerta(4), 279-296.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Biologinen sosiaalisen mallina. Valintoja uuden hedelmöityshoitolain kentällä
FINAL DRAFT

Helena Hirvonen

ABSTRAKTI

Tarkastelen artikkelissa hedelmöityshoitoja koskevan lakiproessin aikaista kamppailua, joka realisoitui Laiksi hedelmöityshoidoista (1237/2006). Analysoin tarkemmin lain viidettä pykälää (1237/2006, 5§) sekä siitä lakiesityksessä HE 3/2006 esitettyjä perusteluja. Pykälän mukaan lääkärin tulee valita sukusolujen luovuttajista hoitoa saavan parin osapuolia muistuttavat henkilöt, sillä lapsen tulee saada muistuttaa myös sosiaalista vanhempaansa. Analysoin lain viidennen pykälän sisältämiä vanhempien ja lapsen asemaa koskevia lausumia modaalisuusanalyttisesti käyttäen apuna semioottista neliötä. Neliön kautta ilmennän hoitoihin osallistuvien positioiden modaalista astevaihtelua, joka osoittaa biologisen ja heteroseksuaalisen vanhemmuuden ihannenormin lakidokumentteja ohjaavaksi arvostukseksi. Syvennän semioottista analyysia Bourdieun ajatuksella yhteiskunnallisista kamppailukentistä, joissa lain normatiiviset ihanteet ilmenevät hoitojen osapuoliin kohdistuvana symbolisena väkivaltana. Kentän esirefleksiivinen sopivuus, johon biologisen vanhemmuuden ihanne liittyy, estää tehokkaasti havaitsemasta lapsen edun argumentin kautta normalisoituvaa symbolista väkivaltaa. Hedelmöityshoitojen kentällä tämä ilmenee muun muassa kehotuksena vanhemman ulkonäön jäljittelyyn (lain 5 §), mikä johtaa usein päätökseen olla kertomatta lapselle tämän alkuperästä. Tällöin lapsen oikeus tietoon alkuperästään (lain 23§) jää helposti toteutumatta.

Avainsanat: hedelmöityshoitolaki, lapsen etu, modaalisuus, symbolinen väkivalta

Key words: Artificial Insemination Act, child's best interest, modality, symbolic violence

Johdanto

Anthony Giddens (1995) esittää, että tekniset muutokset lisääntymisteknologisten innovaatioiden osalta ovat merkinneet radikaalia puuttumista ”ulkoiseen luontoon”. Kun todellisuuden ominaispiirteet tulevat teknologisen kehityksen johdosta yhä useammin reaalisesti tai potentiaalisesti inhimillisen suunnittelun piiriin, syntyy yhteiskunnalliseen toimintaympäristöön sekä uusia mahdollisuuksia että ongelmia (emt., 113).

Lisääntymisteknologioiden kohdalla nämä näkyvät sukulaisuusluokituksia koskevien vakiintuneiden käsitysten kyseenalaistumisena. Risto Heiskala (1996, 189, 193–194) jatkaa Giddensin tematiikkaa huomauttaen, että toiminnan mahdollisuuksien rajat riippuvat tällöin yhtäältä teknologisesta kehityksestä ja toisaalta poliittisista tai politisoitavista päätöksistä: syntyy uusia eettisiä tiloja ja sellaista poliittista hämmennystä, jossa erilaisten traditioiden normatiivinen tai moraalinen sisältö tulee julkisen arvioinnin kohteeksi.

Tässä artikkelissa käytän hedelmöityshoitoja esimerkkinä jälkitraditionaalisen yhteiskunnan uudeltaisesta kompleksisesta ongelmasta analysoimalla lainsäätämisen prosessia ja sen yhteydessä käytyjä määrittelykamppailuja. Ajatukset biologisiin siteisiin perustuvasta lapsi-vanhempi -suhteesta tai lisääntymisestä seksuaalisen kanssakäymisen tuloksena asettuvat hedelmöityshoidoissa kyseenalaisiksi. Hoidot ovat lisääntymisteknologisena välineenä jatkoa ketjulle, jossa lisääntymiseen liittyvät prosessit yhä moninaisemmin tavoin tulevat inhimillisen hallinnan kohteiksi (Beck-Gernsheim 2002, 87). Lisääntymisteknologiat mahdollistavat lapsen sukupuolen tai ihonvärin valitsemisen, jolloin luonnolliselta näyttävät kategoriat samalla avataan tietoisille interventioille. Tällöin vanhempien velvollisuutena on yhä antaa lapselleen paras mahdollinen alku elämälle (mt., 94–97).

Modernin yhteiskunnan sukupuolijärjestelmä voidaan esittää *biologisesti motivoituneena* kulttuurisena järjestelmänä (Heiskala 2004, 114). Biologian asettamat ehdot hallitsevat yhä vähemmän sukupuolijärjestelmän muotoutumisen inhimillisiä prosesseja, mutta lisääntymiseen tarvitaan edelleen sekä miehen että naisen sukusoluja.

Järjestelmän muutos biologisesta kulttuuriseksi tapahtuu ristiriitojen ja kamppailujen kautta, kun erilaiset esimerkiksi sukulaisuutta ja vanhemmuutta koskevat uskomukset ja arvostukset ottavat mittaa toisistaan.

Käytän artikkelissani hedelmöityshoitolaista (1237/2006) käytyä määrittelykamppailua esimerkkinä uusien teknologioiden inhimillisiä ja kulttuurisia rajoja koskevasta, tunteita herättäneestä kamppailusta. Tarkastelen semioottisen analyysin (Sulkunen & Törrönen 1997a, 1997b ja 1997c) keinoin hedelmöityshoitolain pykälää 5 ja 23 yrityksenä ottaa haltuun lisääntymisteknologisen muutoksen mekanismeja. Syyskuun alusta 2007 voimaan astuneen lain pykälien lisäksi ulotan tarkasteluni lakia edeltävään lakiesitykseen HE 3/2006, josta löytyvät lain pykälää koskevat yleiset ja yksityiskohtaiset perustelut. Perustelut on kirjattu vain asiakirjaan HE 3/2006, eivät hyväksytyksi tulleeseen lakiin. Viitataan siis pykälien 5 ja 23 osalta lakiin ja perustelujen osalta lakiesitykseen. Analyysissa mukana olevien pykälien osalta hallituksen esityksen HE 3/2006 ja hyväksytyyn lain 1237/2006 lausumat ovat identtiset, joten lakiesityksen perustelujen ja voimaan astuneen lain käsittely rinnakkain on mahdollista. Hedelmöityshoitolain yhteydessä säädettiin lisäksi isyyslain muutoksista (laki 1238/2006). Myös näitä muutoksia koskevat pykälät ja niiden perustelut, siltä osin kuin niihin artikkelissa viitataan, ovat esityksen HE 3/2006 liitteenä olevassa rinnakkaistekstissä (Laki isyyslain muuttamisesta) ja 1.9.2007 voimaan astuneissa isyyslain muutoksissa identtiset.

Analyysini keskiössä oleva hedelmöityshoitolain viides pykälä koskee tapauksia, joissa käytetään perheen ulkopuolista sukusolujen luovuttajaa. Pykälän mukaan lääkärin tulee valita hoitoon tulevalle parille luovuttaja, joka muistuttaa ulkonäöltään parin sitä osapuolta, jonka asemesta hoidossa käytetään ulkopuolisen luovuttajan sukusoluja (1237/2006, 5 §). Kulttuurinen normi vanhemmuuden perustumisesta biologisiin siteisiin materialisoituu viidennessä pykälässä pyrkimykseksi ”sopivannäköisten” sukusolunluovuttajien valikointiin. Jäljitän semioottisen neliön kautta lausuman taustaoletuksia ja ihanteita sekä sen vaikutuksia erityisesti lapseen. Lapsella on lain mukaan oikeus täysi-ikäisenä selvittää geneettinen alkuperänsä eli sukusolunluovuttajan henkilöllisyys (1237/2006, 23 §). Analyysini paljastaa tämän olevan ristiriidassa viidennessä pykälässä kuvatun toiminnan kanssa. Tarkasteluni keskiössä ovat hoidon

tuloksena syntyneet lapset, sillä lapsen oikeuksien turvaamista pidettiin lain valmistelussa keskeisenä ohjaavana periaatteena (HE 3/2006, 15). Semioottisen modaalisuusanalyysin kautta biologinen sukulaisuus ja heteronormatiivisuus nousevat esiin lakia kehystävinä, symbolista väkivaltaa aiheuttavina ihanteina (Bourdieu 1977; 1998), jotka kohdistuvat hedelmöityshoitojen kentän osapuoliin ja aivan erityisesti hoidon tuloksena syntyviin lapsiin.

Kehystän semioottista tarkasteluani esittämällä hedelmöityshoidot yhteiskunnallisena pelikenttänä (Bourdieu 1977). Erilaista toimintaa, tekemistä ja olemista kuvaavia kenttiä voidaan löytää hedelmöityshoitoja koskevista henkilö- ja perheoikeuden asiakirjoista loputtomasti. Lakiteksteissä (1237/2006 ja 1238/2006) sekä lain säätämistä pohjustaneessa esityksessä ja sen perusteluissa (HE 3/2006) esitetään nimenomaan lausumia siitä, miten eri subjektien *oletetaan olevan* tai *halutaan olevan* mukana hedelmöityshoitoja koskevissa prosesseissa. Bourdieun (1998, 44, 46) yhteiskuntateorian keskeisenä lähtökohtana on ajatus yhteiskunnan ilmenemisestä sosiaalisina tiloina ja erilaisten erojen järjestelminä, jotka Bourdieu nimeää kentiksi. Kentän käsite sopii semioottisen tarkastelun tueksi, sillä yhteiskunnallisena ilmiönä yritys aikaansaada Suomeen hedelmöityshoitoja koskeva laki loi otollisen tilanteen eri uskomuksia ja arvoja omaavien ryhmien keskinäisille kamppailuille. Erityisen värikästä ja arvolatautunutta puhetta syntyi keskusteltaessa heteroydinperheen ideaalia rikkovien seksuaalisten vähemmistöjen ja itsellisten naisten oikeudesta hoitoihin. Tässä yhteydessä tarkastelun ulottaminen lakiesityksen ulkopuolisiin teksteihin ei kuitenkaan ole tilan rajallisuuden vuoksi mahdollista.

Asettamalla hedelmöityshoidoissa mukana olevat toimijat ”kentälle” paikannan hedelmöityshoitolain viidennen pykälän kautta ilmenevää symbolista väkivaltaa eli erilaisia näkymättömiksi jääviä eriarvoistavia käytäntöjä ja ajattelun kategorioita, joiden vahvistamiseen hoitoihin osallistuvat ja niiden tuloksena syntyvät henkilöt osallistuvat. Ristiriidat, joita lain viidennen ja 23. pykälän välinen jännite aiheuttaa, jäävät lakitekstiä lukiessa helposti huomaamatta. Siten symbolinen väkivalta vahvistaa huomaamattomalla tavalla olemassa olevia normatiivisia oletuksia sukulaisuudesta ja perhesuhteista hedelmöityshoitojen kentällä. Suhteessa Bourdieun teoriaan esitykseni on rajallinen, sillä sen tarkoituksena on ensisijaisesti selventää hoidoissa mukana olevien

keskinäisiä suhteita semioottisen analyysin tukemiseksi. Artikkelin lopuksi pohdin analyysini tuloksia jälkitraditionaalisen yhteiskunnan ja yksilöllisen elämänhallinnan kontekstissa.

Seuraavaksi esitän lyhyesti lain normatiivisuuden ja perheen politisoinnin näkökulmista artikkelini kannalta olennaiset hedelmöityshoitolaian sisällöt ja isyyslain muutokset, sillä lait ja oikeuskäytäntö ovat yksi keskeinen konteksti perheiden sisäisten suhteiden julkisissa neuvotteluissa. Tämän jälkeen siirryn lain viidettä pykälää koskevaan semioottiseen tulkintaani, josta paljastuu, millä tavoin lisääntymisteknologioita koskeva normatiivinen ja moraalinen hämmennys ilmenee lapsen edun ja oikeuksien näkökulmasta hedelmöityshoitoja koskevissa lain pykälissä 5 ja 23 sekä lakiesitykseen kirjatuissa perusteluissa.

Hedelmöityshoidot Suomessa

Hedelmöityshoitoja koskevat vaikeat eettiset kysymykset ovat vuosien varrella kerta toisensa jälkeen johtaneet lakihankkeiden kariutumiseen kiivaan julkisen keskustelun siivittämänä (Assisted Reproduction in Nordic Countries 2006, 63–72). Koska jopa kuudesosa hedelmällisessä iässä olevista pareista kärsii tahattomasta lapsettomuudesta, hoitoja koskevan lainmukaisen säätelyn aikaansaamisella on hyvinvointipoliittista merkitystä. Vuosittain jo lähes kolme prosenttia syntyneistä lapsista, 1500 lasta, saa alkunsa hedelmöityshoitojen avulla, ja hoitojen määrä on jatkuvasti kasvanut. Vuonna 2005 viidesosa näistä lapsista sai alkunsa luovutetuista sukusoluista, jolloin korkeintaan toinen lapsen vanhemmista on tämän geneettinen sukulainen. Valtaosa lapsista syntyi miehen ja naisen muodostamille pareille, ja noin kaksi prosenttia syntyi perheeseen, jossa lapsen vanhempana toimii yksin äiti tai äiti, joka elää rekisteröidyssä suhteessa toisen naisen kanssa. Todellisuudessa on kuitenkin vaikea arvioida perheiden yksilöllisiä järjestelyitä siinä suhteessa, kasvattaako esimerkiksi aviopari tai itsellinen nainen lopulta lastaan yksin, yhdessä tai jonkun kolmannen osapuolen kanssa. (Hedelmöityshoitotilastot 2005.)

Suomi oli ennen uuden lain hyväksymistä Portugalin ja Luxemburgin lisäksi ainoa Euroopan valtio, jossa hedelmöityshoidoista ei ollut laadittu erillistä lainsäädäntöä.

Toiminta on Euroopassa ollut pitkälti kansallisen päätösvallan alaista ja siten kussakin maassa vallitsevien konventioiden mukaista. Kansainvälisissä bioeettisissä sopimuksissa on niin sanottu harkintamarginaali, jonka varassa kukin valtio voi tulkita yhteisten sopimusten sisältöä esimerkiksi äitiyden ja isyyden määrittelyn osalta. (Nieminen 2005, 4–5.) Kulttuurierot maiden välillä ovat yllättävän suuria, eikä edes Pohjoismaiden kesken vallitse yksimielisyyttä hedelmöityshoitoja koskevista periaatteista. Esimerkiksi Suomessa hoidoissa voidaan käyttää samanaikaisesti sekä luovutettuja siittiö- että munasoluja, kun muissa Pohjoismaissa sallitaan vain yhden perheen ulkopuolisen luovuttajan käyttö kerrallaan (laki 1237/2006, 3§). Tämä seikka ja hoitoja koskevan lainsäädännön puuttuminen ovat aiemmin houkuttelleet Suomeen niin sanottua reproduktioturismia muista Pohjoismaista. (HE 3/2006, 16; Assisted Reproduction in Nordic Countries 2006, 68.)

Hedelmöityshoitolaian myötä isyyslakiin tehtyjen muutosten mukaan miehen ja naisen muodostaman parin osapuolista tulee aina syntyvän lapsen vanhempia. Avioparien osapuolet nimetään automaattisesti lapsen vanhemmiksi, ja hoitoa saavan avoparin osalta isäksi vahvistetaan mies, joka yhteisymmärryksessä äidin kanssa antoi suostumuksen hoitoon (laki 1238/2006, 3a §). Parin määritelmä koskee uudessa laissa edelleen yksinomaan heteropareja, eikä kahden juridisen äidin perheitä lainsäädännössä Suomessa siis (vielä) tunneta. Luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneen lapsen yhteinen odotus ja kaksipuoliset sosiaaliset sukulaisuussuhteet liitetäänkin lain retoriikassa yksinomaan perheeseen, jossa vanhempina ovat nainen ja mies (Tulipää 2005, 192). Lain hyväksymistä edeltäneessä keskustelussa itsellisten naisten ja suhteensa rekisteröineiden naisparien oikeus hedelmöityshoitoihin sai osakseen runsaasti huomiota ja näytti nousevan lainvalmistelun kynnyksikysymykseksi, jollainen se pitkään hoidoista käydyssä keskustelussa olikin (Mustola 2000; Tulipää 2005). Oikeus hedelmöityshoitoihin ulotettiin lopulta myös näihin naisiin, tosin muutamien erottavien tekijöin: ei-heteroparisuhteessa olevien naisten (itselliset naiset ja naisparit) kohdalla lainsäädäntö tunnistaa vain synnyttävän naisen lapsen legitiimiksi vanhemmaksi. Sukusoluja luovuttanut mies voidaan näissä tapauksissa nimetä hoidon tuloksena syntyvän lapsen isäksi, mikäli hän antaa siihen suostumuksensa (laki 1237/2006, 16 §; laki 1238/2006, 3a §).

Vaikka laissa annetaankin mahdollisuus sellaisten lasten syntymiseen, joilla on lähtökohtaisesti vain yksi vanhempi eli äiti, oikeudellisen vanhemmuuden kriteerinä on silti säilynyt pyrkimys nimetä lapselle kaksi eri sukupuolta olevaa vanhempaa. Lakiesityksen HE 3/2006 perusteluissa todetaan vailla juridista isää syntyvien lasten osalta, että mahdollisuus isyyden vahvistamiseen ja siitä johtuviin kaksipuolisiin sukulaisuussuhteisiin on voimavara, jolla voi olla lapselle suuri merkitys (HE 3/2006, 15). Suomalaista isyyskeskustelua analysoineen Kirsi Erärannan (2005) mukaan huoli perheiden naisistumisesta ja miesten kasvatusaseman heikentymisestä artikuloituu helposti puheena isän puutteesta. Tällaisen puheen tavoitteena on hänen mukaansa pitää yhdessä paitsi vanhemmat ja lapset myös miehet ja naiset. (Emt., 27.) Lapselle esitetty tarve kaksipuolisiin sukulaisuussuhteisiin toimii osana tätä isän puutteen diskurssia. Huolimatta laajasta tutkimusvarannosta, joka kertoo lasten psykoseksuaalisen kehityksen samankaltaisuudesta hetero- ja homoseksuaalisten vanhempien perheissä (esim. Mustola 1998; Golombok 1998; Brewaeys & Ponjaert & Hall & Golombok 1997), ”kaksipuolisuuden” ihanne on yhä vallitseva hedelmöityshoitolainsäädännössä. Hoitojen lainmukaistamisen prosessia suomalaisessa kontekstissa tutkinut Liisa Nieminen (2005, 192) väittääkin lain tältä osin perustuvan historialliseen perheideologiaan, johon sisältyy todellisuudelle vieras ja tutkimustiedon vastainen näkemys heterovanhempien arvottamisesta lapsen edun kannalta homovanhempia korkeammalle.

Edellistä sallivampia näkemyksiä vanhemmuudesta esitettiin jokin aika sitten Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisemassa lapsia rekisteröidyissä parisuhteissa koskevassa mietinnössä (STM 2003), jossa muun muassa puolletaan rekisteröityjen parien mahdollisuutta adoptoida kumppaninsa lapset. Perheitä koskevaan keskusteluun on David H. J. Morganin (1999) mukaan ilmaantunut yhä voimakkaampia kannanottoja siitä, miten asioiden tulisi tai ei tulisi olla. Näillä kannanotoilla ja moninaisilla totuuden versioilla erilaiset ryhmät ottavat mittaa toisistaan. (Emt., 30.) Sosiologian ja psykologian lisäksi keskustelua vanhemmuuden määrittelystä on käyty runsaasti myös bioetiikan alalla. Näkemykset ”oikeasta” vanhemmuudesta vaihtelevat paljon perustuen milloin geneettiseen sukulaisuuteen, milloin synnytykseen, milloin taas toiminnan intentionaalisuuteen eli aikomukseen tulla vanhemmaksi (ks. esim. Bayne & Kolers 2003). Mikään näistä määrittelytavoista ei ole yksiselitteisesti muita painavampi tai

ongelmaton; Suomessakin kaikki kolme ovat käytössä vanhemmuutta määriteltäessä. Lapsen legitiimi vanhempi voi tilanteesta riippuen olla tämän geneettinen sukulainen, lapsen lahjoitetun alkion avulla synnyttävä nainen tai mies, joka yhteisellä suostumuksella parinsa kanssa on saanut hedelmöityshoitoa luovutetuilla sukusoluilla. Tällöin kyse on juuri toiminnan intentiosta.

Mielipiteet jakautuivat lain valmistelun aikana vanhemmuuden lisäksi myös sen suhteen, tulisiko vieraalla sukusolujen luovuttajalla olla oikeus anonymiteettiin vai tulisiko hoidon tuloksena syntyneellä lapsella olla ensisijainen oikeus alkuperänsä eli luovuttajan henkilöllisyyden selvittämiseen. Lasten oikeudet ovat olleet keskeinen ohjaava tekijä koko lainsäädäntöprosessin ajan, joten tältä osin päädyttiin ratkaisuun, jossa hedelmöityshoidon tuloksena syntyneellä lapsella olisi aina oikeus saada tietää luovuttajan henkilöllisyys luovutusrekisteriä ylläpitävän viranomaisen kautta täysi-ikäiseksi tultuaan (laki 1237/2006, 23 §). Lakiesityksessä (HE 3/2006, 20) todetaan pykälää koskevilla perusteluilla, että vain lapsi itse voi tietää, onko biologista alkuperää koskeva tieto hänelle tärkeä. Siten lapsella tulee täysi-ikäisenä olla asiassa määräysvalta. Perheen sisäiseksi asiaksi jää kuitenkin aina se, kerrotaanko lapselle, että hän on syntynyt hedelmöityshoidon tuloksena. Perheen yksityisyyden suoja ohjaa siten lapsen tiedonsaantioikeuden toteutumista tapauskohtaisesti.

Lain normatiivisuus ja lapsen oikeus

Moniin hyvinvointipoliittisiin kysymyksiin ei ole olemassa oikeita tai vääriä vastauksia, vaan viime kädessä kyse on eri toimijaosapuolten etujen asettamisesta tärkeysjärjestykseen vallitsevien arvostusten perusteella. Arvot liittyvät oleellisella tavalla hedelmöityshoitoja koskevaan keskusteluun, sillä keskustelu hoitojen rajoista on samalla keskustelua perhettä ja vanhemmuutta koskevista arvoista, lapsen edun merkityksestä ja myös sukupuolijärjestelmästä. Tästä syystä lainsäädäntöprosessiin liittyvät asiakirjat voidaankin nähdä yhtenä kertomuksena vallitsevista arvostuksista sellaisina, kuin ne näyttäytyvät hedelmöityshoitojen kentällä. Hedelmöityshoitolaian pykälät viisi ja 23 sekä niitä koskevat perustelut hahmottavat osaltaan tätä virallista kertomusta perheestä. Niistä on luettavissa, rakentuuko yhteiskunnassa vallitseva sukupuolijärjestelmä oletukseen biologisista lapsi-vanhempi -suhteista perheiden

perusrakenteena vai nähdäänkö perhesuhteet kulttuurisesti muokkautuneina, jolloin hoitojen avulla luodaan tarkoituksenmukaisesti biologisista siteistä vapaita sukulaisuuden järjestelyjä.

Lukuisten hallinnollis-byrokraattisten toimenpiteiden takia perhe on tullut julkisemmaksi ja sen yksityisyys näyttäytyy nykykeskustelussa mutkikkaana. Perheen sisäiseen dynamiikkaan voidaan puuttua ja puututaankin monin tavoin (Marin 1994, 18; Donzelot 1980). Vaikka perhettä ohjaavat sosiaaliset normit, juridiset säännökset ja yleiset arvot, se on osittain julkisen hallinnan ulkopuolella. Perhe syntyy ja saa erilaiset muotonsa kansalaisten vapaan tahdon ilmauksena (Marin 1994, 18–19). Mikään laki normatiivisine lausumineen ei siten suoraan pakota kansalaisia toimimaan esittämällään tavalla. François Ewald (2003) pohtii normin ja normatiivisuuden merkitystä nykyisessä juridis-oikeudellisen järjestyksen kontekstissa. Ewaldin (2003, 53-54) mukaan arvojen hajaantuessa ja vastakkainasettelujen vallitessa normi on keino tuottaa oikeutta ”sosiaalisena oikeutena”. Hän korostaa myös, ettei normin pätevyys perustu yksipuoliseen päätökseen: normin olemassaolo tulee voida todeta ilman, että siihen liittyisi nimenomaista noudattamisvaatimusta (mt., 55). Siten hedelmöityshoitolaisten pykälissä ja niiden perusteluissa ilmenevät suositukset kaksipuolisista sukulaisuussuhteista tai sopivannäköisen sukusolujen luovuttajan valikoinnista ovat ohjaavia, eivät pakottavia. Normit ovat aina ajallisesti ja paikallisesti relatiivisia, vaikkakin usein varsin pysyviä (mt., 66-67).

Normi on ryhmän tapa antaa itselleen yhteinen mittapuu itsereferenssin periaatteen mukaisesti (Ewald 2003, 52). Normatiivisen subjektin eli yksilön, ryhmän tai yhteiskunnan käyttämät erottelukriteerit hyvän ja pahan tai normaalin ja epänormaalin välillä eivät perustu luontoon, vaan erot muotoillaan liikkuvien rajojen puitteissa (mt., 63). Kyse on järjestyksen sisäisestä rajanvedosta. Anomaliasta tulee siten epänormaali vasta, kun se koetaan kärsimyksenä tai esteenä ihmisten ja ympäristön hyvinvoinnille. (mt., 65). Kaarlo Tuori (2003, 97) huomauttaa normin määrittelystä, että ihmisoikeudet ja muut yleiset oikeusperiaatteet sosiaalisen oikeuden arvostelmasääntöinä kuitenkin asettavat normeille pidäkkeitä ja rajoittavat normin rationaalisuuden mukaisesti toimivien käytäntöjen alaa.

Hedelmöityshoitolaissa lapsen edulle ja oikeuksille on annettu erityisen suuri painoarvo, jota tuetaan viittaamalla Perustuslakiin, Euroopan ihmisoikeussopimukseen ja YK:n lapsen perusoikeuksien sopimukseen (ks. tarkemmin Nieminen 2004). Puhe lapsen edusta tai oikeuksista ilmentää Timo Airaksisen (1994) mukaan uudenlaista oikeusperustaista yksilön etiikkaa. Se ottaa välimatkaa perinteiseen perheen etiikkaan, jossa perhe nähdään poliittisena yksikkönä suhteessa valtioon ja kansalaisyhteiskuntaan. Yksilön oikeuksien etiikka perheen sisäisiä suhteita säätelevänä normistona kääntää perheen yksityisyyden pääläelleen, sillä perinteisesti oikeudet koskevat toisilleen vieraiden ihmisten välisten intressiristiriitojen ratkaisua. Yksityiselämän piiriin kuuluvan perheyksikön sisäisiä suhteita järjestettäessä ajatus oikeuksista näyttää tästä näkökulmasta vieraalta. Lisäksi lapsen etua ja oikeutta erottaa Airaksisen mukaan se, että oikeuksista puhuttaessa perhe on jo hajonnut yksilöiksi, sillä *oikeus* tarkoittaa sitä, että lapsella itsellään olisi asiassa viimeinen sana. Lapsen *etua* puolestaan voidaan valvoa ulkoa päin. Lapsen oikeuksien logiikalla voi siis perhepoliittisissa kysymyksissä olla varsin radikaaleja seurauksia. (Emt., 169–172.) Hedelmöityshoitojen kohdalla tulee huomioida lisäksi se, että luovutetuista sukusoluista syntyneen oikeus selvittää alkuperänsä koskee *täysi-ikäisiä* henkilöitä, ei lapsia, vaikka arkipuheessa asia käsitetäänkin nimenomaan lapsen oikeutena (Nieminen 2004, 598).

Lisääntymisteknologiset käytännöt ovat maamme rajojen ulkopuolella aiheuttaneet tilanteita, joissa vanhemmat, lapset ja sukusolujen luovuttajat ovat päätyneet tuomioistuimiin vaatimaan oikeuksiaan. Oikeuskanteita on nostettu esimerkiksi hoitoa antaneita klinikoita vastaan tapauksissa, joissa luovutetuista soluista syntynyt lapsi on paljastunut sellaisen sairauden kantajaksi, jota ei voitu sukusolujen luovuttajan valikointiprosessissa havaita. Hoitoja koskevia eettisiä sääntöjä on puolestaan tiukennettu sellaisten tapausten johdosta, joissa hedelmöityshoidossa on käytetty kuolleen puolison pakastettuja sukusoluja. Suomessa hoitoja koskevilta skandaaleilta on toistaiseksi vältytty, ja suomalaisten lääkäreiden ammattitaidon on arvioitu olevan huippuluokkaa (Assisted Reproduction in Nordic Countries 2006, 63). Toistaiseksi meillä ei myöskään ole edetty kohti amerikkalaisten klinikoiden kaupallisia käytäntöjä ”luovuttajakatalogeeneen”, joista parit voivat valita mieleisensä opinnoissa menestyneen ja ulkoisesti viehättävän munasolunluovuttajan tuhansien dollareiden hintaan. Hämmennystä saattaa Suomessa hedelmöityshoitolaista ja isyyslakiin tehtyjen muutosten

puitteissa herättää kuitenkin vaikkapa se, että ei-heterosuhteessa olevan naisen lapsi voi saada sukusolujen luovuttajasta itselleen juridisen isän, kun heteroparin lapsen isäksi tulee aina hoitoa saaneen parin osapuoli, oli tämä lapsen geneettinen isä tai ei (laki 1238/2006, 3a §). Geneettisellä suhteella vanhempaan näyttäisi siten hedelmöityshoitolaian mukaan olevan merkitystä vain osalle lapsista; olennaisempi seikka on vanhemman oikea sukupuoli.

Hedelmöityshoidot kamppailukenttänä

Bourdieuun mukaan erilaiset yhteiskunnan toimintakentät erottaa toisistaan niissä tavoiteltava ”palkinto” tai päämäärä: vaikka kentän pelin osapuolet voivat olla keskenään eri mieltä monesta asiasta, heidän välillään vallitsee aina yksimielisyys siitä, mikä kyseisellä kentällä on taistelun arvoista. Tämä luo toimijoiden välille eräänlaisen objektiivisen yhteenkuuluvuuden tunteen. (Bourdieu 1985, 107.) Hedelmöityshoitojen kentällä yhteenkuuluvuuden tunnetta synnyttää ymmärrys lain vaikutusvallasta lapsettomuudesta kärsivien kansalaisten pyrkimyksiin perustaa perhe ja myös ymmärrys lain eri ryhmien toimintamahdollisuuksiin ja oikeuksiin mukanaan tuomista rajoitteista. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, että toimijat ”pelaisivat peliä samalla tavalla”: hoitojen kentälle osallistuvien eriävät positiot edellyttävät erilaisten strategioiden käyttämistä oman aseman turvaamiseksi ja omien arvostusten hegemoniseksi tekemiseksi (emt., 107). Kentän vallitsevat normit ja arvostukset samalla ohjaavat ja rajoittavat lain pykälien kautta hoidosta syntyneiden lasten, näiden vanhempien sekä sukusolun luovuttajien toimintamahdollisuuksia. Tämän määrittelykamppailun tulos, laki hedelmöityshoidoista, ei modaalisen analyysin perusteella kuitenkaan ole ristiriidaton.

Modaalisuusanalyysi ”omantunnon kysymysten” avaajana

Hedelmöityshoitojen kaltaisten vaikeiden eettisten kysymysten näkeminen omantunnonkysymyksinä – jollaiseksi lain käsittelyä eduskunnassa kuvattiin lainsäädäntötyön ollessa käynnissä (Helsingin Sanomat, Kotimaa 8.4.2006) – kertoo osaltaan perhettä ja vanhemmuutta koskevien kysymysten politisoinnin vaikeudesta. Omantunnon kysymykseksi leimautuessaan myös päätösten perustelut voivat jäädä

omantunnon asiaksi. Hedelmöityshoitoja koskeva puhe on kaiken muun puheen tavoin arvolatautunutta, sillä todellisuuden tekeminen ymmärrettäväksi tapahtuu aina tuottamalla arvoja jostakin tietystä näkökulmasta. Käsitejärjestelmät on kyllästetty arvoilla useimmiten näkymättömällä tavalla (Sulkunen & Törrönen 1997a, 72). Käytän hedelmöityshoitolain normatiivisen kentän hahmottamisessa apuna Pekka Sulkusen ja Jukka Törrösen kehittämää modaalisuusanalyysin sovellusta (ks. Greimas 1980; Sulkunen & Törrönen 1997a, 1997b ja 1997c).

Tuomalla esiin toiminnan astevaihtelua (modaalisuutta) pyrin tuomaan näkyväksi hedelmöityshoitolain pykälien 5 ja 23 sekä näihin liittyvän lakiesityksen perusteluiden taustalla olevia arvorakennelmia. Analyysini ydin on semioottinen neliö (ks. Sulkunen ja Törrönen 1997a, 84), joka muodostuu semanttisten akselien varaan. Neliön akselin vastakohtaparit asettuvat sen vastakkaisiin kulmiin siten, että ne eivät kuitenkaan tyhjennä toistensa merkitysisältöä.¹ Modaalisuuden analyysin kautta määritän lakiesitystekstin toimijoiden (tässä tapauksessa lasten) välisten suhteiden luonnetta eli sitä, mitä toimijoilla on *oikeus*, *lupa*, tai *velvollisuus tehdä* tai *vapautus olla tekemättä* (mt., 88). Tarkastelussani asetan nämä ominaisuudet semioottisen neliön eri kulmiin. Hahmotan lain viidennen pykälän sisältöä modaalista astevaihtelua kuvaavien termien avulla tarkastelemalla lasten ja vanhempien mahdollisia motiiveja ja niiden keskinäisiä suhteita hoitokäytännöissä.

Neliön kautta hahmottuu toiminnan kokonaiskuva: miten eri toimijoiden positiot kentällä voivat olla toisistaan riippuvaisia ja mitä merkitystä tällä on koko diskurssin kulun eli hedelmöityshoitojärjestelyiden kannalta. Esimerkiksi yhden subjektin valta kieltäytyä osallistumasta kentän toimintaan laissa kuvatuin ehdoin voi vaikuttaa merkittäväällä tavalla muiden kentällä olevien mahdollisuuksiin toteuttaa omaa toimintaansa. Käytännössä näin voisi tapahtua sukusolujen luovuttajien kieltäytyessä enää osallistumasta kentän peliin, kun lapsen oikeus saada tietää alkuperänsä on laissa ajanut luovuttajien anonymiteetin ohi. Vuoden 2007 aikana sukusolujen luovuttajien määrä onkin laskenut siinä määrin, että lahjasoluilla tehtävät hoidot loppunevat osassa klinikoista toistaiseksi kokonaan. Klinikoilla odotellaan nyt toiveikkaina sukusolunluovuttajien sopeutumista anonymiteetin menettämisen jälkeiseen aikaan (Helsingin Sanomat, Kotimaa 10.8. 2007).

Neliön eri kulmiin asetan hoidon tuloksena syntyneet lapset, jotka erotan kahdeksi ryhmäksi. Ensimmäiseen kuuluvat heteroparien lapset (neliön vasen puoli) ja jälkimmäiseen ne lapset, joiden äidit eivät elä lain määrittelemässä parisuhteessa miehen kanssa (neliöön oikea puoli). Erottelu perustuu havaitsemiini eroihin lasten mahdollisuuksissa selvittää geneettinen alkuperänsä. Käytän näistä kahdesta ryhmästä nimitystä heteroparien ja ei-heteroparien lapset. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluvat sekä itselliset naiset että naisparit, mutta esittäkseni neliön tiiviisti käytän tässä jakoa hetero-/ei-heteropari. En siis oletta, että kaikki ei-heteroparien ryhmään kuuluvat naiset olisivat ei-heteroseksuaaleja.

Velvoite ja lupa biologisen suhteen jäljittelyyn

Hedelmöityshoitolain viidennessä pykälässä todetaan, että yleisestä kiellosta puuttua syntyvän lapsen perimään voidaan tehdä seuraava poikkeus: ”Jos hedelmöityshoidossa käytetään luovutettuja sukusoluja, hoitavan lääkärin tulee valita sukusolut, joiden luovuttaja muistuttaa ulkonäöltään syntyvän lapsen asianomaista vanhempaa, jollei hoitoa saavan tahdosta muuta johdu.” (laki 1237/2006, 5 §.) Pykälää koskevissa yleisissä ja yksityiskohtaisissa perusteluissa lakiesityksessä todetaan lisäksi seuraavaa:

(L)apsen tulisi saada muistuttaa ulkonäöltään myös sitä vanhempaa, jonka sukusolujen asemesta käytetään luovutettuja sukusoluja. Tämän vuoksi esityksessä on pidetty sallittuna sitä, että luovuttajaksi valitaan henkilö, joka ihon, silmien ja hiusten väriltään, pituudeltaan sekä etniseltä alkuperältään muistuttaa asianomaista vanhempaa (...) (P)oikkeus perustuu siihen, että tulevat vanhemmat pitävät useimmiten lapsen kehityksen kannalta suotavana, että lapsi muistuttaa ulkonäöltään vanhempiaan (...) Joissakin tilanteissa saattaa kuitenkin olla syytä toimia toisin esimerkiksi silloin, kun syntyvän lapsen halutaan muistuttavan ulkonäöltään perheessä ennestään olevaa lasta. (HE 3/2006, 17–18, 28.)

Pykälän ja sen perustelujen mukaan lapsen tulee saada muistuttaa ulkoisesti sosiaalista vanhempansa tai sisaruksiaan, mitä vanhemmat pitävät useimmiten suotavana lapsensa

kehityksen kannalta. Asetan nyt lausuman ”hoitoa saavan parin tai henkilön lapsen tulee saada muistuttaa sosiaalista vanhempansa” semioottiseen neliöön siten, että neliön kulmat kertovat toiminnan motivoinnista velvoitteen, luvan, kiellon ja vapautuksen termien kautta. Neliön vasemmalle puolelle asettuvat heteroparien lapset ja oikealle ei-heteroparien lapset.

KUVIO 1.

Semioottista neliötä luetaan seuraavasti: neliön vinosti vastakkaiset kulmat ovat toistensa vastakohtia (velvoite–vapautus, lupa–kielto), eivätkä ne voi olla samanaikaisesti voimassa yhdellä toimijalla (tässä lapsella). Kuvion yläkulmat taas sisältävät alakulmat, eli velvoite tehdä jotakin on samalla lupa toimia ja kielto olla toimimatta on samalla toiminnasta vapautumista. Vertikaalisen akselin termit velvoite ja lupa (vasen puoli) sekä kielto ja vapautus (oikea puoli) kuvaavat siis saman toimijaryhmän sisällä ilmeneviä toiminnan motivoinnin aste-eroja.

Aloitin tarkasteluni neliön vasemmasta ylä- ja alakulmasta. Näissä heteroparin lapsi asettuu velvoitetta ja lupaa kuvaaville jatkumoille, joissa on tilannekohtaista ja tulkinnanvaraista, puhutaanko lapsen *velvoitteesta* vai *luvasta* muistuttaa sosiaalista vanhempaa, sillä molemmat tulkinnat ovat mahdollisia. Yhtäältä lain viidennessä pykälässä todetaan, että hoitoa antavan lääkärin *tulee valita* sukusolut, joiden luovuttaja muistuttaa asianomaista vanhempaa. Siten lääkärikin onkin *velvollisuus* valita tietty luovuttaja tietylle parille. Tällä tavoin lapsi tulee muistuttamaan sosiaalista vanhempansa (neliön vasen yläkulma). Toisaalta pykälän perusteluissa esityksessä HE 3/2006 todetaan, että *lapsen tulee saada muistuttaa* myös sosiaalista vanhempansa. Siten kyseessä olisi pikemminkin lapselle annettava *lupa* tai mahdollisuus eikä niinkään velvoite. Pykälän perustelu tapahtuu asettamalla lapsi subjektiksi (”lapsen tulee saada muistuttaa”), mutta päätöksenteko tapahtuu eksotaktisesti eli ulkoisesti vanhempien ja paria hoitavan lääkärin toimesta eikä siis endotaktisesti eli sisäisesti lapsen omasta tahdosta lähtevänä toimintana. Lain viidennen pykälän kautta heteroparien lapsille rakennetaan modaalisen tarkastelun valossa erikoisella tavalla oikeus saada muistuttaa sosiaalista vanhempansa, johon heillä ei ole geneettisiä siteitä.

Neliön oikeaan laitaan asetan tietyin varauksin kaikki ei-heteroparien lapset, jotka ovat edellisiin nähden modaalisessa tarkastelussa eriävässä asemassa ensinnäkin siksi, että heillä on lähtökohtaisesti vain yksi juridinen vanhempi eli heidät synnyttänyt äiti. Koska naispareja ei nähdä lakiesityksessä parina, voidaan ajatella, että lapset on *vapautettu* vanhemman jäljittelystä tai että näillä on jopa *kielto* olla muistuttamasta toista ”vanhempaansa” – rooli jossa äidin mahdollinen rekisteröity puoliso usein käytännössä on. Toki lapsen oikeus muistuttaa hänet synnyttävää äitiä pätee näissäkin tapauksissa. Suurimman eron neliön vasemmalle ja oikealle puolelle asettamieni lasten välille tekee kuitenkin se, että heteropareista poiketen ei-heteroparien perheen rakenne ei muistuta biologiseen lapsi-vanhempi -suhteeseen perustuvaa heteroseksuaalista ydinperhettä. *Vapautus* tai *kielto* mallin jäljittelystä erottaa näitä perheitä toisistaan.

Hetero- ja lesboparien perheen perustamisen motivaatioita vertaileva tutkimus antaa viitteitä siitä, että motivaatio biologisen sukulaisuuden ulkoiseen jäljittelyyn luovutettuja sukusoluja käytettäessä saattaa olla heteropareilla voimakkaampi kuin lesbopareilla (Brewaeyts & Ponjaert-Kristoffersen & Van Steirteghem & Devroey 1993). Erot motivaatioissa perustuvat perheen rakenteeseen: tutkitut heteroparit näkivät luovutettujen solujen käytön mahdollisuutena tulla ”normaaliksi perheeksi”, kun lesbopareille lapsen saaminen luovutetuilla sukusoluilla merkitsi oman ”erilaisuuden” viemistä yhden askeleen eteenpäin. Semioottisen neliön kautta tämä näkyy lasten subjekti-positioiden sisäisenä liikkumavarana, joka tekee mahdolliseksi toisistaan poikkeavien tai jopa vastakkaisten toiminnan motivointien yhtäaikaisen olemassaolon hoidon tuloksena syntyneiden lasten kesken.

Vanhempien, lääkärin vai lapsen tahto?

Viidennen pykälän lopussa todetaan, että sopivan luovuttajan valikointia tehdään, ”jollei hoitoa saavan tahdosta muuta johdu”. Pykälän perusteluissa tätä seikkaa ei avata muuten kuin siltä osin, että lapsen haluttaisiin muistuttavan perheessä jo ennestään olevaa lasta, jota voitaisiin käyttää mittapuuna sopivan luovuttajan valikoinnissa (HE 3/2006, 28). Lääketieteen ja naisten reproduktiivisen autonomian välinen historiallinen suhde sekä lääketiede yleisenä sosiaalisen kontrollin instituutiona vaikuttavat perhettä ja lisääntymistä koskevien diskurssien muotoutumiseen (Steinberg 1997, 34–35). Myös tätä lausumaa voitaisiinkin tutkia modaalisuusanalyysin avulla kysymällä esimerkiksi,

millä tavoin ja missä tilanteessa hoitoa saava henkilö tai pari *kykenee* tai *tahtoo* tai toisaalta *ei kykene* tai *ei tahdo* valikoida sukusolujen luovuttajaa.

Hedelmöityshoitoa antavien lääkäreiden näkemyksiä tutkinut Maili Malin (2002, 292; Malin & Burrell 2004, 76–77) korostaa lääkärien professionaalisen toimijuuden keskeisyyttä pohdittaessa miten, miksi ja missä kontekstissa lisääntymistä koskevia valintoja tehdään. Lääkäreiden näkemyksillä on painoarvoa hoitopäätöksiä tehtäessä, sillä ammattikuntaa koskevan eettisen ohjeistuksen kautta määritellään samalla rajoja hedelmöityshoidoille. Malinin haastatteleminen suomalaisten lääkäreiden puheessa representaatiot ”sopivista” lapsista asettuivat hierarkkiseen järjestykseen. Geneettisesti omien lasten jälkeen seuraavaksi toivotuimpana vaihtoehtona pidettiin etnisesti suomalaisen luovuttajan soluista alkunsa saanutta lasta, mitä kautta pari saisi samalla kokea synnytyksen ja raskauden. Viimeisenä vaihtoehtona pidettiin usein pitkäkestoista ja kallista adoptiota, joka Suomen tapauksessa tarkoittaa useimmiten ulkomaista adoptiota. Adoptioissa ongelmalliseksi koettiin lapsen poikkeava ulkonäkö ja lapsen taustan jääminen ainakin osittain tuntemattomaksi, mikä saattoi lääkäreiden mukaan aiheuttaa perheelle sosiaalisia ongelmia. (Malin 2002, 299–300.) Malinin haastatteluissa korostuu, miten lääkäriellä on kliinisen osaamisensa ja ammattitaitonsa lisäksi aina oma näkemyksensä siitä, kuinka lapsettomuuden sosiaalista ongelmaa parhaiten tulisi hoitaa. Lääkäriin näkemys onkin tekijä, joka voi vaikuttaa hoitoa saavien parien ratkaisuihin ohjaamalla heitä tiettyyn suuntaan.

Yhtäältä vanhempien ja toisaalta myös lääkäreiden tarve tai halu hallita lapsen alkuperätietoa toimii Malinin tutkimuksen mukaan geneettisesti oman tai vähintäänkin etnisesti suomalaisen lapsen saamisen hyväksi. Tätä kautta tavoitellaan lapsen, tämän ominaisuuksien, identiteetin, terveyden ja tuttuuden hallintaa. Samalla lapsen identifioitumista perheeseen helpotetaan lasten ja vanhempien yhdennäköisyyden kautta. (Malin 2002, 301; 2006, 72.) Joltakulta näyttäminen merkitsee hedelmöityshoitojen kontekstissa ”aitoa” sukulaisuutta. Toisaalta tietämättömyys siitä, keneltä näyttää, voi tarkoittaa lapsen osalta eräällä tavalla myös tietämättömyyttä siitä, kuka on. Identiteettiä määriteltäessä menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus halutaan sitoa yhteen, jotta saavutettaisiin tunne identiteetin kokonaisvaltaisuudesta. Tähän tähdätään lapsen tiedonsaantioikeuden avulla (laki 1237/2006, 23 §).

Hedelmöityshoitolain viidennessä pykälässä ja lakiesityksen perusteluissa lapsen identiteetin hallintaa perustellaan kiinnostavalla tavalla *lapsen edun* kautta, ja diskursiivinen luonnolliseksi tuottaminen tapahtuu valitsemalla sopivannäköinen luovuttaja. Vanhemmuus on näkyvällä tavalla kulttuuristen määritysten ja arvostusten muokkaama konstruktio, jonka biologisuudelle tai biologisuutta jäljittelevälle ilmiölle annetaan lakiesityksessä arvoa perustelemalla pykälää lapsen kehityksen turvaamisella. Ei-biologisen vanhemmuuden kannalta toiminta asettuu kuitenkin ristiriitaiseen valoon, kun parhaat lähtökohdat vanhemmuudelle taataan jäljittelemällä biologisen vanhemmuuden mallia. Tämä tuntuu erityisen ristiriitaiselta siksi, että puolison lasten adoptointi, ulkomaiset adoptiot ja monet vailla juridista perustaa olevat yksilölliset sosiaalisen vanhemmuuden järjestelyt ovat nykyisin mahdollisia ja toimivia perhe-elämän organisoinnin muotoja.

Epävarmuuden hallitseminen ”poikkeavuuden” riskejä minimoimalla herättää lisäksi kysymyksen rotua koskevista hierarkioista ja piilotetusta rasismista. Malinin (2002, 304) käyttämä termi ”*Made in Finland* –lapset” kuvaa osuvasti hoitokäytännöissä vallitsevaa näkemystä sopivista lapsista. Lisäksi vanhempien *kykyä* tai *halua* tehdä lisääntymistään koskevia ratkaisuja lääketieteen instituution kontekstissa ei lopulta iankaan problematisoida hedelmöityshoitolain viidennen pykälän tai lakiesityksen perusteluissa, vaikka mahdollisuus sille, että hoitoa saavan tahdosta seuraisi jotain muuta kuin mitä lääkärin tulee tehdä, jätetään auki. Mitä tämä ”jokin muu” voisi olla ei asiakirjoista paljastu.

Lopulta lääkärit tekevät aina ensisijaisen päätöksen siitä, kenelle hoitoa ylipäättään voidaan antaa toimien samalla hoitoa haluavien parien vaatimusten ja toiveiden suodattajina. Heidän roolinsa ”sopivien” luovuttajien ja ”sopivien” vanhempien valikoinnissa onkin keskeinen (ks. Malin 2003). Hedelmöityshoidoissa mukana olevien tahojen päätöksenteon yhdenmukaisuutta ohjataan lakiin kirjatuin rangaistussäännöksiin (laki 1237/2006, 32 §–36 §), jotka normin rationaalisuuden mukaisessa toiminnan kontekstissa ovat *sanktioita* (Sulkunen 1998, 80). Rangaistussäännösten mukaan jo pelkkä yritys vaikuttaa lapsen ominaisuuksiin lain viidennen pykälän vastaisesti on sukusolujen käyttörikos (laki 1237/2006, 32 §), josta rangaistuksena on sakko tai

enintään vuosi vankeutta. Sanktioiden avulla voidaan voimakkaasti ohjata käyttäytymisen yhdenmukaisuutta. Tosin jo ennen lain säätämistä suomalaisten lääkärien toiminta arvioitiin eettisesti kestäväksi, eikä toiminnan sanktiointiin tässä mielessä ollut erityistä tarvetta (Assisted reproduction in Nordic Countries 2006, 72).

Lapsen oikeus selvittää alkuperänsä toteutuu laissa heikosti

Lasten *velvoite* tai *lupa* muistuttaa vanhempiaan ja lääkäreiden sekä vanhempien oletettu *kyky* tai *halu* vaikuttaa luovuttajan valintaan kietoutuu hedelmöityshoidoissa yhteen lapsen tiedonsaantioikeuden (23 §) kanssa. Vanhempien mahdollisuus hallita lapsen alkuperätietoa ja tätä kautta lapsen identiteettiä johtaa usein siihen, ettei lapselle kerrota lainkaan tämän alkuperästä. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuksen antaman lausunnon (StVL 14/2002) mukaan vain 20 prosenttia hedelmöityshoidon avulla syntyneistä lapsista saa tietää syntytapansa (emt., 4–5). Suomen uutta lakia vastaava lakimuutos lapsen tiedonsaantioikeuden asettamisesta luovuttajan anonymiteetin edelle tehtiin Ruotsin hedelmöityshoitolakiin vuonna 1985. Ruotsalaisten vanhempien asenteita muutoksen jälkeen kartoittaneessa tutkimuksessa (Gottlieb & Lalos & Lindblad 2000) kävi ilmi, että kyselyn tekohetkellä 89 prosenttia vanhemmista ei ollut kertonut lapselleen tämän alkuperästä ja yhteensä vain puolet vanhemmista aikoi kertoa hoidosta lapselleen, kun lapsi muutoksen myötä sai mahdollisuuden selvittää luovuttajan täydellisen henkilöllisyyden (mt., 2055). Tutkijat pitivät erityisen huolestuttavana sitä, että 59 prosenttia vanhemmista oli kertonut lapsen syntyavasta jollekin muulle taholle (mt., 2054). Lapsen riski saada kuulla alkuperästään muualta kuin vanhemmiltaan oli tämän vuoksi olemassa.

Suomen laissa lapselle annettu ”lupa” muistuttaa sosiaalista vanhempaansa (5 §) voientisestään heikentää todennäköisyyttä, että lapselle kerrotaisiin tämän syntyavasta, varsinkin kun lapsi ei itse välttämättä ymmärrä asiaa epäillä. Tässä heteroparien ja ei-heteroparien modaalinen vastakkainasettelu nousee jälleen esiin: lesboparien asenteet lapsen tiedonsaantioikeuden osalta ovat tutkimuksen mukaan heteropareja myönteisemmät, mikä liittyyne osittain jo perheiden rakenteen ilmeiseen erilaisuuteen ja tätä kautta myös lapsen ja ympäristön lapsen alkuperää koskevaan kiinnostukseen (Brewaeys ym. 1993). Vanhempiin kohdistuvaa painetta biologiseen vanhemmuuteen

nojaavan heteroydinperhemallin jäljittelyyn ei näissä tapauksissa ole. Kiellon ja vapautuksen modaliteetit viidennessä pykälässä voivatkin tässä tapauksessa toimia yhdenmukaisesti lapsen tiedonsaantioikeuden (23 §) kanssa.

Lakiprosessin kulkua tutkineen Anna Tulipään (2005, 186) mukaan hoidosta kertominen lapselle on todennäköisempää silloin, kun lapsen sukuasema rakentuu alusta lähtien sosiaalisen vanhemmuuden perustalle yhden tai kahden äidin perheessä eikä oletukselle biologisesta vanhemmuudesta isän ja äidin muodostamassa perheessä. Toisaalta Kirsti Suorannan (2006) tutkimus suomalaisten lesboparien sosiaalisista verkostoista osoittaa, että myös biologisesta ja heteroseksuaalisesta ydinperheestä poikkeavat perheet näyttäisivät antavan erityisen merkityksen niin sanotuille verisiteisiin perustuville sukulaisuussuhteilleen. Suhteita pyritään vaalimaan niihin mahdollisesti liittyvistä ristiriidoista huolimatta. (Emt., 23–26.) Siksi lesboparien asenteiden ja arvostusten poikkeavuutta ei tulisi ylikorostaa.

Kun mahdolliset, mahdottomat, todennäköiset ja epätodennäköiset modaaliset versiot hedelmöityshoitolaian viidennen pykälän tulkinnasta nostetaan esiin, on heteroparien ja ei-heteroparien esittäminen modaalisina vastinpareina lasten tiedonsaantioikeuden (23 §) yhteydessä kuitenkin perusteltua. Vaikka vaihtoehtojen toteutuminen on lopulta yksilöllistä tai vähintäänkin perheen sisäistä, normatiivisilla uskomuksilla perheestä ja käsityksillä ”aidosta” sukulaisuudesta on painoarvoa ratkaisuja tehtäessä. Halutaanko lapsen muistuttavan tälle geneettisesti vierasta mutta juridisesti ja sosiaalisesti aitoa vanhempaa, halutaanko hedelmöityshoidosta ylipäättään kertoa kenellekään ja ajatellaanko tiedolla olevan merkitystä edes omalle lapselle? Näihin kysymyksiin vastaamalla vanhemmat valvovat lapsensa etua tämän alkuperää koskevien ratkaisujen osalta ja tulevat samalla hallinneeksi lapsen identiteettiä. Tämä edunvalvonta lain viidennessä pykälässä – niin vilpittömiä kuin sen motiivit olisivatkin – näyttäisi johtavan usein siihen, että lapsen oikeus oman identiteettinsä rakentamiseen ei toteudu sen tiedon varassa, joka hänellä lain pykälän 23 mukaan olisi oikeus saada.

Hedelmöityshoitoja koskevassa keskustelussa voidaan nähdä tiettyjä yhtäläisyyksiä kansainvälisen adoption diskursseihin, joissa korostuu usein lapsen mahdollisuus geneettisten juuriensa tutkimiseen. Perhekäsitykset kiinnittyvät tällöin yhtäältä lapsen sosiaalisiin siteisiin suhteessa adoptiovanhempiin ja toisaalta tämän biologisiin siteisiin

synnyinmaan biologisiin vanhempiin (Pösö 2003, 157).

On toki selvää, että hoitojen tuloksena syntynyt lapsi voi elää alkuperästään tietämättäänkin täysipainoista elämää. Halu suojella lasta on yleinen perustelu alkuperästä kertomatta jättämiselle, eikä kertomiseen kannustava viranomaistyö saa tutkijoiden yksimielistä hyväksyntää (Golombok & Murray 1999, 524–525; Gottlieb ym. 2000, 2055). Lapsen tiedonsaantioikeuden priorisointi suhteessa luovuttajan anonymiteettiin on silti kansainvälisesti kasvava suuntaus (Golombok & Lycett & Callum & Jadva & Murray & Rust & Abdulla & Jenkins & Raoul 2004, 444; Söderström-Anttila & Foudila & Ripatti & Siegeberg 2001, 1126; Frith 2001, Callus 2004, 669). Suomen lapsiasiavaltuutetun lakiesityksestä HE 3/2006 antamassa lausunnossa todetaan, ettei lapsen tiedonsaantioikeuden turvaamiseksi ole kohdistettu esityksessä riittäviä toimenpiteitä. Hedelmöityshoitoja antavien tahojen perheille tarjoama tuki koskee vain hoitoja edeltävää aikaa, eikä perheille suunnatun neuvonnan vastuutahoa lapsen syntymän jälkeen ole lakiesityksessä määritelty, vaikka tarvetta tuen saamiseen olisi. (Lapsiasiavaltuutetun lausunto 4.4.2006.) Tällaista tahoa ei määritellä myöskään esityksen pohjalta säädetyssä hedelmöityshoitolaissa. Perheiden tukeminen saattaisi olla tärkeää juuri lapselle kertomisessa.

Lainsäädännön vaikutus on tässä tapauksessa normatiivisesti ohjaava siinä määrin, kuin vanhemmat itse haluavat siihen sitoutua. Kulttuurinen paine biologisen ydinperheen jäljittelyyn saattaa osaltaan lisätä vanhempien kokemaa epävarmuutta ja pelkoa lapsen alkuperän paljastamisen vaikutuksista perhesuhteisiin. Kulttuuriset diskurssit lääketieteen, uskonnon ja sukupuolten yhteiskunnallisten roolien osalta ovat siinä määrin vaikutusvaltaisia, että kyvyttömyys saada lapsia ilman teknologioiden apua tai tyystin ilman lapsia jääminen voidaan kokea syvänä henkilökohtaisena epäonnistumisena (Gillespie 2001; Shaw 2006). Lapsettomuus kytkeytyy yksilön identiteettiin ja sisältää paljon kulttuurista, normatiivista painolastia, jossa kysymys lapsen alkuperätiedosta on osana. Avoimuutta tukevien käytäntöjen lisäksi tarvittaisiinkin entistä vahvempaa ymmärrystä siitä, että olemme yksilöinä enemmän kuin geeniemme summa. Biologisen ilmiön jäljittelyyn kannustava mutta samalla lapsen tiedonsaantioikeutta puolustava hedelmöityshoitolaki sisältää Sulkusen (1998, 98-99) määritelmän mukaisen normiristiriidan, jossa vastakkaiset normit koskevat

samanaikaisesti samoja yksilöitä. Ristiriita ilmenee hoitoa saavan parin tai henkilön kohtaamana epämieluisana valintatilanteena, jossa yhden normin seuraaminen voi aiheuttaa toisen laiminlyönnin. Biologisen perhesuhteen ilmiä jäljitellessä (lain 5 §) lapselle ei useinkaan kerrota tämän alkuperästä, jolloin lapsen tiedonsaantioikeus jää toteutumatta (lain 23 §). Normiristiriita ratkeaa biologisen ydinperheen ilmiäsun hyväksi vastoin lapsen tiedonsaantioikeuden toteutumista. Luovuttajien pelko aikuisten jälkeläistensä yhteydenotoista saattaa tästä syystä olla turha. Vaikkei ulkonäön jäljittelyn ja tiedonsaantioikeuden toteutumatta jäämisen välillä vallitse suoraa syy-seuraussuhdetta, luovuttajan valikoinnin mahdollisuus herättää kysymyksiä lainsäädännön pinnan alla kytivistä arvostuksista. Palaan seuraavaksi takaisin ”kentälle” syventämällä hedelmäityshoitolaian viidennen pykälän modaalisisessa tulkinnessa ilmenneitä seikkoja Bourdieun symbolisen väkivallan käsitteen avulla.

Symbolinen väkivalta hedelmäityshoitolaian kentällä

Lakiasiakirjojen (HE 3/2006, laki 1237/2006 ja laki 1238/2006) kentällä käsitys ihanneperheestä mukalee biologisiin siteisiin perustuvaa heteroydinperhettä, vaikka hedelmäityshoitolaian avulla tietoisesti voidaan luoda ja jatkuvasti luodaankin tästä mallista poikkeavia perheitä. Hedelmäityshoitolaian pykäläien 5 ja 23 tuottama ristiriitainen asetelma voidaan ymmärtää hoitoihin osallistuviin kohdistuvana *symbolisena väkivaltana*. Symbolinen väkivalta on luonteeltaan näkymätöntä ja hienovaraista väkivaltaa, jota ei tunnisteta väkivallaksi. Se käsittää erilaiset huomaamattomat ja luonnollistuneet vallankäytön muodot, joiden ansiosta vallankäyttö näyttäytyy objektiivisina rakenteina. Vallankäyttö eri kentillä tapahtuu Bourdieun mukaan usein symbolisen väkivallan keinoin, jonka mekanismien avulla vallitsevat ajattelun kategoriat juurrutetaan objektiivisina rakenteina kentän säännöiksi. (Bourdieu 1985, 243; 1998, 99.) Hedelmäityshoitolaian näkyvät konfliktit aktualisoituivat lainvalmistelussa kysymyksiksi itsellisten naisten ja naisparien oikeudesta hoitoihin sekä luovuttajan oikeudesta anonymiteettiin, mutta näiden taustalla oleva kysymys sukulaisuussuhteiden biologisuuden normista ja tämän normin vahvistamisesta lain viidennen pykälän osalta ei juurikaan herättänyt keskustelua. Symbolisen väkivallan kohteina hoitoon tulevat parit ja yksilöt siis myötävaikuttavat tämän normin vahvistumiseen osallistumalla luovuttajan valikoinnin käytäntöihin. Normin

voimallisuudesta kertoo jotain se, että valtaosa vanhemmista ei kerro lapselle tämän alkuperästä.

Dominoiva asema yhteiskunnallisen kamppailun kentällä saavutetaan ottamalla haltuun mahdollisimman paljon sellaista symbolista pääomaa, jollaista kullakin kamppailun kentällä tarvitaan kentän toiminnasta päättämiseksi (Moi 1991, 1021).

Hedelmöityshoitolaian viidennen pykälän osalta toimintaa ohjaavat vanhemmat yhdessä lääkärin kanssa, joka viimekädessä päättää hoidon kulusta. Näillä on valta päättää siitä, mikä lopulta on ”lapsen edun” mukaista toimintaa viidennessä pykälässä havaittavan modaalisen astevaihtelun rajoissa. Liisa Niemisen (2004, 620) mukaan lapsen etu ei olekaan mikään ”superihmisoikeus”, jolla olisi muuttumaton sisältö, vaan sen sisältö sovitetaan tapauskohtaisesti yhteen muiden perus- ja ihmisoikeuksien kanssa.

Toiminnan modaalinen astevaihtelu osoittaa täysi-ikäisten ”lasten” tilanteen olevan tässä ristiriitainen. Yhtäältä he ovat mukana hedelmöityshoitojen pelikentällä oikeuksia omaavina subjekteina ja toimijoina (oikeus selvittää alkuperänsä) ja toisaalta symbolisen väkivallan kohteina pelissä, jossa biologisen sukulaisuuden ilmiöiden jäljittely – lapsen edun kautta keinotekoisesti artikuloituna – vahvistaa normatiivista ihannekäsitystä perheestä.

Hoidon tuloksena syntyneiden henkilöiden ja näiden vanhempien lisäksi symbolinen väkivalta koskettaa omalla tavallaan naispareja. Näiden osalta lapsen ”sosiaalinen äiti” jää lakiesityksessä kuvatuissa hedelmöityshoitajärjestelyissä näkymättömiin: naiset on tyystin poistettu hoitojen kentältä. Heidän läsnäolollaan hoidosta syntyneen lapsen elämässä ei katsota olevan sellaista lapsen hyvinvointia edistävää merkitystä, että heille annettaisiin juridisen vanhemman status. Sen sijaan perheen ulkopuolinen sukusoluja luovuttanut mies voidaan, osapuolten niin halutessa, nimetä lapsen isäksi. Tässä tapauksessa vallitseva normatiivinen pyrkimys kaksipuolisiin, biologisiin siteisiin perustuvaan vanhemmuuteen tekee kentällä mukana olevien lesboparien perheiden asemasta eriarvoisen suhteessa heteropareihin.

Kentät ja niiden toimijat muokkautuvat historiallisen muutoksen kautta, mutta Ewaldin (2003) kuvaamien normatiivisten ihanteiden muutos kentällä on hidasta. Siksi yhteiskunta näyttää arkielämän näkökulmasta usein saumattomalta ja ristiriidattomalta,

mitä Bourdieu kutsuu vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen *esirefleksiiviseksi sopivuudeksi*. Esirefleksiivinen sopivuus on selitys symbolisen väkivallan huomaamattomuudelle ja sille vaivattomuudelle, jolla hallitut kansalaiset alistuvat vallitsevan järjestyksen aiheuttamiin symbolisen väkivallan mekanismeihin: ne näyttävät kansalaisille luonnollisina valintoina, lupina ja kieltoina. (Bourdieu 1998, 110–111.)

Tilanteessa, jossa hedelmöityshoitojen määrä on kasvanut tasaista vauhtia, näyttää ei-biologisten suhteiden biologiseksi naamiointi ristiriitaiselta keinolta edistää näiden ja samalla muidenkin sosiaalisiin suhteisiin perustuvien perheiden hyvinvointia. Sosiaalinen vanhemmuus näyttää lakiesityksen kentällä jopa sosiaaliselta ongelmalta, joka voidaan verhota lapsen ja vanhemman yhdennäköisyyden taakse. Kentän esirefleksiivinen sopivuus, jossa biologisuus näkyy ensisijaisena arvona, estää kuitenkin tehokkaasti havaitsemasta symbolisen väkivallan mekanismeja. Marja Kaskisaaren (1997, 248) mukaan suomalaisen yhteiskuntajärjestyksen pohja onkin sekä heteroseksuaalinen että biologinen. Nämä kaksi piirrettä näyttäisivät kietoutuvan tiiviisti toisiinsa hedelmöityshoitojen kentällä.

Sosiaalinen vanhemmuus kriisissä?

Perheen muutosprosessit eivät jää täysin vaille huomiota lakiesityksessä HE 3/2006. Vailla parisuhdetta olevien naisten oikeutta hedelmöityshoitoihin perusteltaessa muutosta kuvataan seuraavasti:

Perhemuodot ovat viime vuosikymmenien aikana moninaistuneet, mikä ilmentää paitsi elämän ulkoisissa puitteissa, myös arvostuksissa tapahtuneita muutoksia. Perhetyyppien lisääntyminen on johtanut myös siihen, ettei ydinperheestä poikkeavissa perheissä eläviin lapsiin enää kohdistu sellaista sosiaalista arvostelua, jota avioliiton ulkopuolella syntyneet saivat kokea vuosikymmeniä sitten. Nämä seikat huomioon ottaen ei ole katsottu olevan perusteita sille, että jo olemassa oleva mahdollisuus hedelmöityshoitoihin tässä laissa katkaistaan. Sukuasemaan liittyvää eroa lieventää ehdotetussa laissa olennaisesti se, että hedelmöityshoidon tuloksena syntyneellä lapsella

on aina oikeus saada tietää luovuttajan henkilöllisyys. (HE 3/2006, 44–45.)

On tavallaan paradoksaalista, että huomion kiinnittyessä ydinperheestä poikkeaviin ei-heteroparien lapsiperheisiin lakiesitys – sen paremmin kuin toteutunut lakikaan – eivät huomioi sitä, että *kaikki* luovutetuista sukusoluista syntyneet lapset elävät (biologisesta) ydinperheestä poikkeavassa perheessä. Näiden kaikkien perheiden tukeminen juuri sellaisina kuin ne ovat, ilman lapsen edusta käsin rakennettua tarvetta biologisen mallin jäljittelyyn, osoittaisi moninaisten perhemuotojen hyväksyntää. Kentän esirefleksiivistä sopivuutta tuottavat käytännöt näyttävät olevan erityisen voimakkaita vieraan luovuttajan sukusoluja tarvitsevien ja heidän lastensa osalta. Rakenteellisesti ”poikkeukselliset” lapsi-vanhempi –suhteet tehdään hedelmöityshoitojen kentällä hyväksyttäväksi kahdella tavalla: naamioimalla suhteet biologisiksi luovuttajan valikoinnin avulla tai normalisoimalla ne sallimalla sukusoluja luovuttaneen miehen isyyden vahvistaminen.

Sekä vanhempien että lasten asemaan liittyvät epäkohdat salailun ja epänormaaliuden verhoamissa käytännöissä ilmentävät sitä, millainen haaste lisääntymisteknologiset mahdollisuudet ovat vanhemmuutta ja sukulaisuutta koskeville uskomuksille ja arvostuksille. Hedelmöityshoitojen kentän toiminta ohjautuu viime kädessä aina kentän osallistujien tekemien valintojen kautta: laki ei pakota ketään hoitoon tulevaa henkilöä tai paria valikoimaan itsensä näköistä luovuttajaa, eikä sukusolujen luovuttajaa voida vasten tahtoaan nimetä lapsen isäksi. Vanhemmilla on lisäksi kaikki valtuudet päättää siitä, mitä haluavat lapselleen kertoa tämän alkuperästä. Normatiiviset oletukset vanhemmuudesta ja lääketieteen diskurssien asettamat hoitoja koskevat suositukset voivat kuitenkin ohjata voimakkaasti yksilöllistä päätöksentekoa. Valinnan mahdollisuuksien kautta palaan lopuksi artikkelin alussa esittämäni ajatukseen hedelmöityshoidoista jälkitraditionaalisenä ongelmana.

Elämänhallintaa jälkitraditionaalisisessa yhteiskunnassa

Teknologiset muutokset, jotka osaltaan muokkaavat lisääntymistä biologisesta kulttuuriseksi järjestelmäksi, asettavat päätöksentekijät vaikeiden valintojen eteen. Vastuu tehdyistä valinnoista on usein viime kädessä valintoja tekevällä yksilöllä.

Giddens kuvaa jälkitraditionaalisen tilassa tapahtuvaa päätöksentekoa valinnan pakon ja valinnan mahdollisuuden käsitteiden kautta (Giddens 1995, 106–109). Hän korostaa, ettei jälkitraditionaalinen järjestys moderneimmissakaan yhteiskunnissa ole täysin riisuttu traditioista tai toistomalleista (mt., 140). Niillä on edelleen moraalisesti ja emotionaalisesti sitovaa voimaa, mitä Heiskalan (2004, 114) kuvaama vanhemmuuden tai sukupuolijärjestyksen vahva ”biologinen motivointi” myös hedelmöityshoitolain kohdalla osoittaa. Tässä tapauksessa traditio kätketään lakiesityksessä esimerkiksi perustelemalla luovuttajan valikointia lapsen kehityksen turvaamisella. Teknologisen muutoksen mahdollistama biologisen siteen katkeaminen lapsen ja tämän vanhemman väliltä kätketään jäljittelyllä, joka toimii ratkaisuna jälkitraditionaalisisessa järjestyksessä ilmenevään arvojen ja elämäntapojen konfliktiin.

Heiskala huomauttaa, että uudella tavalla kompleksisten valinta-avaruuksien edessä ”minä” on taipuvainen turvautumaan valmiisiin muotteihin, torjuntaan sekä todellisuuden problemaattisuuden ja sen läpikotaisen poliittisuuden kieltämiseen (Heiskala 1996, 227–228). Tämä johtaa valinta-avaruuksien vapaaehtoiseen ja refleksinomaiseen rajoittamiseen, jollaista hedelmöityshoitojen lainmukaistamisen prosessissa näyttääkin tapahtuneen. Hedelmöityshoitojen lainmukaistaminen on osa prosessia, jossa läheissuhteiden uudenlainen määrittäminen asettaa suuria paineita paitsi lainsäätäjille ja lääketieteelle myös yksittäisille kansalaisille ja perheille, joiden pyrkimyksenä on etsiä ratkaisua lapsettomuuden ongelmaan. Hedelmöityshoitojen näkymättömäksi tekemisessä on käsittääkseni kyse inhimillisestä pyrkimyksestä toimintakyvyn säilyttämiseen tilanteessa, jossa ihmisen kehittämät teknologiset prosessit astuvat biologisesti motivoituneen sukupuolijärjestyksen pelikentälle.

Hedelmöityshoitoja koskeva lainsäädäntö osoittautui suomalaisessa yhteiskunnassa kysymykseksi, johon tyydyttävän kompromissin aikaansaaminen vei kauan. Historiallisesti kyse on jatkuvasta ja merkityksellisestä pelistä, jossa tarkoituksena on asettaa rajat kansakunnan uusintamiseen tähtäävälle teknologialle. Nostamalla esiin eräitä hedelmöityshoitolain 1237/2006 pykälistä olen pyrkinyt osoittamaan, kuinka lausumien perustelu lapsen edulla voi olla ristiriidassa lapsen konkreettisten oikeuksien toteutumisen kanssa. Lisääntymisteknologiat tulevat todennäköisesti jatkossa avaamaan yhä uusia inhimillisiä valinta-avaruuksia lapsettomuuden hoidossa, samalla kun vastuu

tehdystä valinnoista kasautuu edelleen hoitokäytäntöihin osallistuvien tahojen, lääkäreiden ja perheiden harteille. Erityisesti hoitojen avulla lapsen saaneiden taakkaa tulisi keventää, jotta olemassa oleva laki voisi toteutua ihannonormin kaltaisesti myös lapsen tiedonsaantioikeuden osalta. Tässä lainsäädännön taholta kaivattaisiin parempaa ymmärrystä vallitsevista arvostuksista ja tätä kautta entistä kattavampaa perheille suunnattua tukea.

Aineisto

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta (HE 3/2006).

Laki hedelmöityshoidoista (1237/2006).

Laki isyyslain muuttamisesta (1238/2006).

Kirjallisuus

Airaksinen, Timo (1994) Hyveet ja oikeudet perheessä. Teoksessa Virkki, Juha (toim.) Ydinperheestä yksilöllistyviin perheisiin. WSOY, Helsinki.

Assisted Reproduction in the Nordic Countries. A comparative study of policies and regulation (2006) TemaNord 2006:505, Nordic Council of Ministers, Copenhagen.

Bayne, Tim & Kolers, Avery (2003) Towards A Pluralistic Account of Parenthood. *Bioethics* 17:3, 221–242.

Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002) *Reinventing the Family: In Search of New Lifestyles*. Polity Press, Cambridge.

Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.

Bourdieu, Pierre (1985) Sosiologian kysymyksiä. Vastapaino, Tampere.

Bourdieu, Pierre (1998) Järjen käytännöllisyys. Vastapaino, Tampere.

Brewaeys, A. & Ponjaert-Kristoffersen, I. & Van Steirteghem, AC & Devroey, P. (1993) Children from anonymous donors: an inquiry into homosexual and heterosexual parents' attitudes. *Journal of Psychosomatic Obstetrical Gynaecology* 14, 23–35.

Brewaeys, A. & Ponjaert, I. & Hall, E. V. V. & Golombok, S. (1997) Donor insemination: child development and family functioning in lesbian mother families. *Human Reproduction* 12:6, 1349–1359.

Callus, Thérèse (2004) Tempered Hope? A Qualified Right To Know One's Genetic Origin: *Odievre v France*. *Modern Law Review*, Vol. 67, pp. 658-669.

Donzelot, Jacques (1980) *The Policing of Families*. Hutchinson, London.

Eräranta, Kirsi (2005) Heteroseksuaalinen matriisi ja isän vanhemmuus. *Naistutkimus* 18:3, 19–29.

Ewald, François (2003) Normi yhteisen mittapuun käytäntönä. Suomen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, E-sarja N:o 8, Helsinki.

Frith, Lucy (2001) Gamete donation and anonymity. The ethical and legal debate. *Human Reproduction* 16:5, 818–824.

Giddens, Anthony (1995) Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott. *Nykyajan jäljillä*. Vastapaino, Tampere.

Gillespie, Rosemary (2001) Contextualizing voluntary childlessness within a post modern model of reproduction: implications for health and social needs. *Critical Social Policy* 21:2, 139–159.

Golombok, Susan (1998) New families, old values: considerations regarding the welfare of the child. *Human Reproduction* 13:9, 2339–2355.

Golombok, Susan ja Murray, Clare (1999) Social versus Biological Parenting: Family Functioning and the socioemotional Development of Children Conceived by Egg or Sperm Donation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and allied disciplines* 40:4, 519–527.

Golombok, Susan & Lycett, Emma & Callum, Fiona Mae & Jadva, Vasanti & Murray, Clare & Rust, John & Abdulla, Hossum & Jenkins, Julia & Raoul, Margaret (2004) Parenting Infants Conceived by Gamete Donation. *Journal of Family Psychology* 18:3, 443–452.

Gottlieb, Claes & Lalos, Othon & Lindblad, Frank (2000) Disclosure of donor insemination to the child: the impact of Swedish legislation on couples' attitudes. *Human Reproduction* 15:9, 2052–2056.

Greimas, Algirdas Julius (1980) *Strukturaalista semantiikkaa*. Gaudeamus, Tampere.
Hedelmöityshoitotilastot 2005 ja ennakkotiedot 2006. Tilastotiedote 7/2007, Suomen virallinen tilasto, Terveys 2007. Stakes. (luettu 4.7.2007)
http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2007/Tt07_07.pdf

Heiskala, Risto (1996) *Kohti keinotekoista yhteiskuntaa*. Gaudeamus, Helsinki.

Heiskala, Risto (2004) Modernity and the Articulation of the Gender System –Order, Conflict and Chaos. *Polish sociological review* 146:2, 111–124.

Helsingin Sanomat, Kotimaa. ”Hedelmöityshoidot lahjasiittiöillä loppuvat sairaaloissa”. 10.8.2007.

Helsingin Sanomat, Kotimaa. ”Hedelmöityshoidot etenivät riittävästi eduskunnassa”. 8.4.2006.

Hirvonen, Helena (2006) Hedelmöityshoitolakiesitys ja sosiaalinen kansalaisuus – inklusion ja eksklusion politiikat. Pro gradu -työ, Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, yhteiskuntapolitiikka.

Kaskisaari, Marja (2004) Työstä uupunut: kärsimyksen modaalisuus (2004) Teoksessa Jokinen, E. & Kaskisaari, M. & Husso, M. (toim.) Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö. Vastapaino, Tampere.

Kaskisaari, Marja (1997) Homoparisuhdekeskustelu – diskurssi ja performatiivi. Teoksessa Jokinen, Eeva (toim.) Ruumiin siteet. Vastapaino, Tampere, 233–253.

Lapsiasiavaltuutetun lausunto 4.4.2006 Eduskunnan lakivaliokunnalle: HE 3/2006 vp Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta. (luettu 5.2.2007)
<http://www.lapsiasia.fi/Resource.phx/lapsiasia/ajankohtaista/kannanotot/hedelmhoitolaki.htx>

Malin, Maili (2002) Made in Finland: infertility doctors' representations of children. *Critical Public Health*, 12:4, 291–308.

Malin, Maili (2003) Good, Bad and Troublesome. Infertility Physicians' Perceptions of Women Patients. *The European Journal of Women's Studies* 10:3, 301–319.

Malin, Maili & Burrell, Riitta (2004) Finland – Unregulated Practices: familiarity and legality. Teoksessa Blyth, Eric & Landau, Ruth (toim.) Third party assisted conception across cultures. Jessica Kinglsey Publisher, Lontoo.

Malin, Maili (2006) Biovalta, toiseus ja naisten toimijuus hedelmöityshoidoissa. *Stakes, Tutkimuksia* 156.

Marin, Marjatta (1994) Perhe ja moraali: vuosisata perhekeskustelua. Teoksessa Virkki, Juha (toim.) Ydinperheestä yksilöllistyviin perheisiin. WSOY, Helsinki.

Moi, Toril (1991) Appropriating Bourdieu: Feminist Theory and Pierre Bourdieu's Sociology of Culture. *New Literary History* 1991:22, 1017–1049.

Morgan, David H.J. (1999) Risk and family practices: accounting for change and fluidity in family life. Teoksessa Silva, Elisabeth B. & Smart, Carol. *The New Family?* Sage Publications, London.

Mustola, Kati (1998) Itselliset naiset ja naisparit vaihtoehtoista lisääntymistä koskevassa lakiehdotuksessa. *Oikeus* 27:2, 71–81.

Mustola, Kati (2000) Uudet lisääntymismenetelmät, lääketieteellistäminen ja rotuhygienian haamu. *Naistutkimus* 13:2, 76–88.

Nieminen, Liisa (2004) Lasten perus- ja ihmisoikeussuojan ajankohtaisia ongelmia. *Lakimies* 4/2004, 591–621.

Nieminen Liisa (2005) Oikeus synnyttää anonyymisti – lapsen oikeus saada tietää geneettinen alkuperänsä. *Näkökohtia puolesta ja vastaan. Naistutkimus* 18:3, 4–18.

Pösö, Tarja (2003) Adoptio perhesuhteiden uudelleenjärjestelyinä. Teoksessa Forsberg, Hannele & Nätkin, Ritva (toim.) *Perhe murroksessa. Gaudeamus*, Helsinki.

Shaw, Ronda (2006) Life in a Petri-Dish: Procreative Liberty, Choice, and the Governance of Women's Bodies. *Hecate* 32:2, 141–154.

Sosiaali- ja terveystieteiden valtiokunnan lausunto StVL 14/2002 vp. Hallituksen esitys laeiksi sukusolujen ja alkuiden käytöstä ja isyyslain muuttamisesta.

Steinberg, Deborah Lynn (1997) A Most Selective Practice. The Eugenic Logics of IVF. *Women's Studies International Forum* 20:1, 33–48.

Sulkunen, Pekka (1998) Johdatus sosiologiaan – käsitteitä ja näkökulmia. WSOY, Helsinki.

Sulkunen, Pekka ja Törrönen Jukka (1997a) Arvot ja modaalisuus sosiaalisen todellisuuden rakentamisessa. Teoksessa Törrönen J. ja Sulkunen P. (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Gaudeamus, Tampere.

Sulkunen, Pekka ja Törrönen Jukka (1997b) Puhujakuva: enonsiaation rakenteet. Teoksessa Törrönen J. ja Sulkunen P. (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Gaudeamus, Tampere.

Sulkunen, Pekka ja Törrönen, Jukka (1997c) The production of values: The concept of modality in textual discourse analysis. *Semiotica* 113:1/2, 43–69.

Suoranta, Kirsti (2006) Onko veriside eri side? Individualistinen sukulaisuuspuhe ja sosiaalisten verkostojen dynamiikka lastensa kanssa elävillä naispareilla. *Sociologia* 43:1, 14–27.

Söderström-Anttila, Viveca & Foudila, Tuija & Ripatti, Ulla-Riitta & Siegeberg, Riitta (2001) Embryo donation: outcome and attitudes among embryo donors and recipients. *Human Reproduction* 16:6, 1120–1128.

Tulipää, Anna (2005) Naisparin vanhemmuus: perheideologia ja perusoikeudet hedelmöityshoitoja koskevassa lakihankkeessa. *Oikeus* 34:2, 185–195.

Tuori, Kaarlo (2003) Sosiaalisen oikeuden arkeologia. Teoksessa Ewald, François. Normi yhteisen mittapuun käytäntönä. Suomen lakimiesyhdistyksen julkaisu, E-sarja N:o 8, Helsinki.

Veijola, Soile (2004) Pelaajan ruumis, sekapeli modaalisena sopimuksena. Teoksessa Jokinen, E. & Kaskisaari, M. & Husso, M. (toim.) Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö. Vastapaino, Tampere.

Viitteet

¹ Teorian lähtökohtana on, että kielen konkreettista rakennetta edeltää sen abstrakti semiologinen rakenne. Tämä rakenne muodostuu merkityksen alkeisosista, joita kutsutaan *seemeiksi*. Seemejä yhdistelemällä kielen käyttäjät muodostavat monimutkaisempia merkityksellisiä yksiköitä eli *semeemejä*. Jokaisen kielen sanat ilmaisevat näitä semeemejä muodostamalla toistensa kanssa vastakohtapareja. Näitä vastakohtapareja yhdistää se, että ne kuuluvat samaan semanttiseen akseliin, eli niillä on merkityksellinen suhde toisiinsa. Tämä tarkoittaa sitä, että sanoilla on sekä yhteisiä että erilaisia seemejä eli semanttisia rakenneosia. Sulkusen ja Törrösen esittämän yksinkertaisen mutta havainnollisen esimerkin mukaan sanat ”talo” ja ”vaja” ovat molemmat rakennuksia, ja kuuluvat samaan semanttiseen akseliin. Erona näillä sanoilla on se, että talot ovat ihmisiä varten ja vajat esineitä varten. Esimerkiksi esine on tällöin muutakin kuin ei-ihminen ja ihminen muutakin kuin ei-esine. Sanojen semanttinen akseli rakentuu siten saman vastakohdan varaan kuin ihminen – esine -jaottelu. (Mts. 1997a, 36-37.) Tarkemmin modaalisuusanalyysin perusteista ja esimerkkejä sen sovelluksista, ks. Hirvonen 2006, Sulkunen ja Törrönen 1997a, 1997b, 1997c, Kaskisaari 2004 ja Veijola 2004.
